

Дмитро Сковронський
Навчально-науковий інститут права та
психології
Національного університету “Львівська
політехніка”,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії та філософії права,
sdfortissimo@gmail.com

ВЗАЄМОВПЛИВ ТА ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК ЄДИНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

© Сковронський Д., 2017

Громадянське суспільство задає динаміку соціальної держави, відіграє у її існуванні розвиваючу роль. Тому рівень розвитку громадянського суспільства і рівень соціальної держави є поняттями взаємопов’язаними. Власне громадянське суспільство є механізмом подальшого розвитку функціональної структури розвинених форм соціальної держави. Воно виступає не тільки умовою більш повної реалізації властивостей загальної соціальної підтримки в соціальній державі, але й механізмом поєднання громадянських і соціальних прав, є дієвим способом легітимації правової природи соціальної політики.

Ключові слова: держава; громадянське суспільство; соціальні права; соціальна справедливість; політична система.

Дмитрий Сковронский

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ И ВЗАИМОСВЯЗЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА КАК ЕДИНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ

Гражданское общество задает динамику социального государства, играет в ее существовании развивающую роль. Поэтому уровень развития гражданского общества и уровень социального государства являются понятиями взаимосвязанными. Собственно гражданское общество является механизмом дальнейшего развития функциональной структуры развитых форм социального государства. Оно выступает не только условием более полной реализации свойств общей социальной поддержки в социальном государстве, но и механизмом сочетания гражданских и социальных прав, является действенным способом легитимации правовой природы социальной политики.

Ключевые слова: государство, гражданское общество, социальные права, справедливость, политическая система.

THE MUTUAL INFLUENCE AND INTERRELATION OF CIVIL SOCIETY AND THE STATE AS A UNIFIED WHOLE

Civil society asks dynamic welfare state plays in its existence developmental role. Therefore, the level of civil society and the level of the welfare state concepts are interrelated. In fact, civil society is a mechanism for the further development of the functional structure developed forms of welfare state. It is not only a condition for the full realization of the general characteristics of social support in the social state, but also a mechanism combining civil and social rights is an effective way to legitimize the legal nature of social policy.

Key words: government, civil society, social rights, social justice, political system.

Постановка проблеми. Дослідження взаємодії і взаємозв'язку демократичної, правової, соціальної держави і громадянського суспільства протягом тривалого періоду мали суперечливий і неоднозначний характер. Це пов'язано з тим, що раніше правова держава і громадянське суспільство розглядалися як антагоністи. Поступово в науці почала набувати ваги тенденція, відповідно до якої суперечність між громадянським суспільством і соціальною, правовою державою зникає шляхом поступового "перетягування" громадянським суспільством на себе більшості функцій, що належали державі. Вихідною тезою зазначеного теоретичного погляду є ствердження протилежності між державними інститутами та інститутами громадянського суспільства.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема взаємозв'язку та взаємовпливу держави і громадянського суспільства у своїй основі має низку спірних аспектів. Однак у академічному сенсі дослідженням вищезначених питань займалися А. О. Дегтяр, А. В. Стукалов, Т. Парсон, Ж. Марітен, Е. Дюркгейм, Дж. Ролз, М. Матузов, В. Кемеров та ін. Багатовікова історія дослідження теми соціальної держави і триває досі. Свідчення тому праці Аристотеля, М. Арагона, В. Бабкіна, М. Байтіна, І. Бентама, К. Біденкопфа, А. Венгерова, Г. Гаджієва, Р. Дарендорфа, К. Гельвеція, Ф. Гегеля, І. Канта, В. Ковальчука, М. Козюбри, О. Лукашева, О. Петришина, Ю. Пивоварова, В. Погорілка, Г. Хеллера, Б. Кістяківського, С. Котляревського, М. Палієнка, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, Ф. Тарановського, Є. Танчева, В. Ткаченка, Ю. Тодика, Ф. Фабриціуса, К. Хессе, В. Четверніна, Г. Шершеневича, Ю. Шемшученко та ін.

Мета і завдання дослідження. Завдяки чіткому конституційному закріпленню та правовому забезпеченню прав і свобод людини та громадянина стає не лише можливою, а й цілком реальною ефективною взаємодія між громадянським суспільством та соціальною, правовою державою, які утворюють органічну єдність. Проте не варто вдаватися до певного підпорядкування громадянського суспільства державі. Тому визнаючи наявність теоретико-правового регулювання з боку державної влади певної сфери суспільних відносин, треба враховувати, чи здійснюється воно на підставі рівного для всіх і справедливого закону, чи, навпаки, є наслідком волюнтаризму державних структур, які реалізуються всупереч інтересам суспільства.

Виклад основного матеріалу. Спільною ознакою концепцій держави, – як стверджує А. В. Стукалов, є прагнення до добробуту всіх її громадян та досягнення так званого загального

блага [1, с. 129]. На підставі порівняння начебто протилежних явищ взаємодії і взаємозв'язку демократичної, правової, соціальної держави і громадянського суспільства зроблено висновок про прояви позитивних рис у громадянського суспільства та негативних – у державної влади, яка асоціюється з бюрократизмом, нехтуванням людськими потребами, примусом, насильством, усілякими утисками тощо. Як зазначає А. О. Дегтяр, серйозну проблему становить також певний конфлікт між особистістю і державою. Він виявляється в тому, що, з одного боку, громадяни хочуть, щоб держава реально знала про їхні проблеми. А отже, мала можливість здійснювати ефективну політику забезпечення добробуту та підтримки, а з іншого – прагнуть перешкодити державі володіти інформацією про те, що вони мають, думають і роблять [2, с. 52]. Однак, існує загроза появи цілком нового, і політичного, і правового явища, за умови перерозподілу функцій між державою і громадянським суспільством.

Суспільне буття і життя людей передбачає поєднання двох органічних сторін сучасного цивілізованого співіснування держави та громадянського суспільства. Громадянське суспільство зовсім не заперечує держави чи наявності та необхідності державної влади: перше може активно формуватися та діяти лише тоді, коли цьому сприятимуть відповідні державні засади, державна організаційна діяльність, яка прокладатиме шлях для втілення у практику суспільного життя найефективніших чинників його розвитку. Фактично, соціальна, правова держава постає політичним інструментом формування громадянського суспільства, оскільки лише вона здатна вжити всіх необхідних заходів щодо його становлення та розвитку [3, с. 144]. Окрім того, вона є гарантом громадянського суспільства.

Однак суперечність між громадянським суспільством і державою не означає також неполітичності самого громадянського суспільства та його протиставлення політичній владі взагалі. Адже політичні відносини, які за своїм вихідним визначенням є відносинами з приводу влади, характеризують і громадянське суспільство, з тією лише відмінністю, що вони не мають державно-політичного характеру [4, с. 80].

Застосовуючи тезу про відокремленість громадянського суспільства від соціальної, правової держави чи держави взагалі, потрібно чітко усвідомлювати, що подібну “відособленість” не варто тлумачити як функціонування громадянського суспільства поза сферою державного впливу чи поза сферою правового регулювання. Таке тлумачення взаємовідносин між державою та громадянським суспільством грішить на теоретичну абстрактність. Ідеться навіть не про спрощення зазначеної моделі складної сукупності теоретико-правових відносин, а про її змістовне спотворення, оскільки весь політичний та правовий сенс концепції громадянського суспільства полягає саме в тому, що воно співіснує із соціальною, правовою державою, контролює її діяльність, впливає на неї, захищає права і свободи своїх членів тощо.

У результаті правового забезпечення розвитку приватної сфери, плюралізму ідей, цінностей та соціальних ініціатив, самого існування цих різних і суперечливих інтересів у громадянському суспільстві виникає ідея соціальної, правової держави як втілення загального інтересу та гаранту захисту прав людини, свободи особи, пріоритету громадянських прав порівняно з державними законами; відокремлена від держави структура суспільства, яка утворюється різними асоціаціями та добровільними об'єднаннями людей; відповідна вільним ринковим відносинам політична система, де держава є похідною від громадянського суспільства та процесів, що відбуваються в ньому; сфера вільної реалізації безпосередніх різноманітних інтересів громадян [5].

У контексті зазначеного вище доречно навести загальну теоретико-правову характеристику взаємодії держави та громадянського суспільства.

Сфера соціальної активності держави напряму пов'язана з громадянським суспільством, яке має чималий потенціал засобів взаємодії з суспільством. У відносинах із громадянським суспільством соціальна, правова держава постає як сукупність специфічних, дещо ієрархічних організацій, які вбачають свою мету в реалізації інтересів суспільства і надають людям конкретні послуги. Інакше кажучи, соціальна правова держава у своїй взаємодії з громадянським суспільством постає у формі певної адміністративної структури, що діє відповідно не до законів

влади чи принципів соціального макрорегулювання, а до логіки партнерства. Тобто соціальна, правова держава є державою громадянського суспільства, оскільки це поняття охоплює цілу низку позитивних рис, характерних саме для громадянського суспільства [3, с. 121]. Ці риси можна розглядати у трьох аспектах. По-перше, у соціальній, правовій державі: громадянам забезпечується гідне життя у сфері матеріального забезпечення та соціального захисту; по-друге, їм гарантується особиста свобода; по-третє, у суспільстві культивується і забезпечується соціальна злагода та мирне вирішення будь-яких соціальних суперечностей.

Як зазначено у наукових джерелах, традиційний поділ, здійснюваний вищими органами державної влади на керівників і підлеглих, зазнає істотних змін. Громадянське суспільство контактує із соціальною, правовою державою як клієнт, який отримує від неї певні послуги. Оскільки ж державні організації здебільшого є монополістами в наданні послуг лише в деяких галузях, то за всіма членами та інститутами громадянського суспільства юридично визнається право самостійно вирішувати широке коло питань. Відтак громадянське суспільство конституюється рівно настільки, наскільки у всіх громадян з'являється реальна можливість вибору та свобода звернення до різних засобів і джерел задоволення своїх потреб.

Домінантою суспільного прогресу у правовій державі є все ж громадянське суспільство як саморегулююча, самокерована, структурована недержавна складова. Вона наділена принциповим верховенством над державою. Тому діяльність державних установ та посадових осіб має контролюватися громадськістю і з цією метою можуть створюватись будь-які асоціації громадян.

У взаємодії з громадянським суспільством соціальна, правова держава повинна гарантувати і юридично забезпечити такі правові норми: 1) свободу партій та асоціацій; 2) обмеження монополії держави (зокрема, щодо об'єктів природного походження та засобів масової інформації державна власність не визнається взагалі, а щодо окремих видів діяльності державна монополія можлива лише в межах здійснення безпосередніх функцій держави, але так, щоб державна власність ніколи не перевищувала власності громадянського суспільства); 3) розширення меж правового регулювання допускається лише за умов одночасного розширення свободи індивідів; 4) заборону цензури, з чого випливає те, що оприлюднення достовірної інформації, яка компрометує державу чи її посадових осіб, не може бути підставою для притягнення поширювачів цієї інформації до відповідальності; 5) право петицій, зборів та мітингів, обмеження на які можуть мати суто процедурний характер [6, с. 141].

Тому, на нашу думку, найважливішою передумовою становлення соціальної, правової держави є формування громадянського суспільства, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток кожної особистості, функціонують демократичні громадські інститути, що забезпечують свободу слова та інформації, гарантують силою громадської думки і суспільною мораллю вільні вибори, існування легальної опозиції і багатопартійність, унеможливають узурпацію влади [7, с. 236].

Згідно із сучасними поглядами, поряд із соціальною, правовою державою повинно розвиватися громадянське суспільство, але так, щоб ці дві сили перебували в діалектичному взаємозв'язку, а не підпорядковувалися одним і тим самим керівникам. Головне для держави – здатність встановлювати норми для плюралізму державних і приватних суб'єктів. Тобто потрібна держава, яка би більше гарантувала соціальні права і менше займалася управлінням. Ось чому метою соціальної, правової держави є не так підтримати плюралістичну структуру громадянського суспільства, як саме її створити.

Тож необхідна умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави – наявність громадянського суспільства, яке постає як сфера реалізації економічних, соціальних, етнопонаціональних, культурних, релігійних, екологічних та інших громадських інтересів, які перебувають поза безпосередньою діяльністю держави, що опосередковує її відносини з індивідами. Відповідно, що розвиненіша є ця сфера громадянського суспільства, то ефективніша соціальна і правова захищеність індивіда.

Екстраполюючи отримані результати на сучасні політико-правові реалії в Україні, варто визнати, що ми лише стали на шлях розбудови громадянського суспільства. І це не дивно, адже громадянське суспільство є продуктом тривалого історичного розвитку, тому було б нереально

очікувати, що українське суспільство одразу ж після досягнення політичної незалежності зможе створити всі необхідні передумови для формування громадянського суспільства і відповідної йому соціальної, правової держави.

Маючи на увазі взаємозв'язок соціальної, правової держави та громадянського суспільства і наголошуючи на існуванні дієвої системи контролю над державною владою, слід чітко усвідомлювати два аспекти. З одного боку, йдеться про саме громадянське суспільство, яке покликане запобігати пантократичним тенденціям державної влади. Хоч контроль у громадянському суспільстві не зводиться до простої схеми “одні працюють – інші контролюють”. Ідея контролю, здійснюваного громадянським суспільством, набагато глибша: вона ґрунтується на прозорості й відкритості всієї системи функціонування владних інститутів, їх відповідного правового забезпечення, що в підсумку унеможлиблює приховування “невигідної” інформації, завдяки чому контролюючими за цих умов стають якщо не всі, то більшість.

Водночас треба пам'ятати про соціальну, правову визначеність цієї держави. З позицій конституційного права не так уже й важко вирішити питання щодо конституційної відповідальності посадових осіб державної влади. Проте коли йдеться про притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави та народних депутатів за ухвалені ними рішення, неадекватні принципам соціальної, правової держави, то виникають змістовні проблеми. Тут варто згадати змістовні розробки таких вітчизняних учених, як А. Заєць, А. Селіванов, М. Козюбра, Ю. Тодика, В. Копейчиков, П. Рабінович, котрі, визначаючи поняття соціальної, правової держави, вказують на те, що вже за своєю дефініцією ця держава не є зразком класичного етатизму, а є, так би мовити, державою другого рівня, тобто такою, що свідомо шляхом конституційно-законодавчого процесу накладає на свою діяльність значні обмеження та обов'язки. Тому є всі підстави стверджувати, що соціальна, правова держава та громадянське суспільство значною мірою перебувають “на одному боці” в тому сенсі, що сама концепція соціальної, правової держави є тією формою діалектичного політико-правового синтезу, який нівелює суперечності між державою та суспільством, державною владою і правом, загальними та індивідуальними інтересами.

Констатація цього положення логічно приводить до необхідності дослідження не просто інститутів громадянського суспільства, а насамперед їх зв'язку з тими формами самообмеження влади, які виникають у результаті запровадження принципів соціальної, правової держави. Обмеження держави і контролю над владою виявляється насамперед у конституційних чинниках, які формують основу конституційно-правового ладу та надають тій чи іншій державі структурної визначеності. Щоб підтвердити цю тезу, потрібно звернутися до безпосередньої сфери права і продемонструвати цей зв'язок на прикладі України. Адже прийняття нової Конституції і проголошення України соціальною, правовою державою визначило не лише нові загальні засади організації державної влади, а й зумовило необхідність створення нових правових інститутів [8, с. 20].

Обмежувальна роль принципів соціальної, правової держави, закріплених у Конституції України, полягає в тому, що ці норми “виконують обмежувальну роль щодо безпідставного втручання держави в життя людини і суспільства, у функціонування громадянських об'єднань та політичних партій”. Особливе місце в системі чинників унормування держави, обмеження державної влади та забезпечення юридичних механізмів її функціонування [7, с. 97] посідають поняття “правова” та “соціальна”. Отже, що ж це за принципи соціальної, правової держави, які дають змогу розглядати її не як опонента громадянського суспільства, а як союзника в процесі гарантування і захисту громадянських прав?

Розглянута у своєму соціальному аспекті соціальна, правова держава згідно з Конституцією України бере на себе зобов'язання забезпечити кожному громадянину гідні умови життя (ст. 48), соціальну рівність (ст. 24), здійснювати соціальний захист та надавати соціальну допомогу. За виконання цих зобов'язань держава відповідає і політично, і юридично, а тому виконання державою своєї соціальної функції, з погляду конституційного права, є однією з найважливіших умов легітимації влади. Що ж до забезпечення основних прав людини, що гарантуються правовою державою і мають значення для успішного функціонування громадянського суспільства, то варто вказати на юридичну і методологічну потребу в такій сукупності суб'єктивних прав, правових

механізмах та інституціях, які давали б змогу людині захистити свої права перед державою, її органами та посадовими і службовими особами, пред'явити правові вимоги до держави з метою юридично примусити її виконувати Конституцію та державні закони [8].

Аналізуючи причини виникнення громадянського суспільства з позицій соціальної, правової держави, можна визначити, що перша з них полягає в тому, що за логікою розвитку будь-якої держави державна влада монополізує невластиві їй функції з метою розширення сфери свого безпосереднього впливу та контролю. Цей процес поступово призводить до двох наслідків. З одного боку, сама держава починає асоціюватися лише з апаратом державної влади чи з апаратом управління, який дедалі більше віддаляється від справжніх суспільних потреб і перетворюється на те, що можна визначити поняттям “корпорація влади”. Другим суттєвим наслідком зазначеної тенденції є формування специфічної системи права, ідеалом якого виступає не так справедливість чи навіть ефективність, як регламентуюча сила і тотальність. Ця тенденція визначається як перетворення права на “розпорядок”, за якого юридичною нормою є не правило “дозволено все, що не заборонено законом”, а норма “дозволено лише те, що передбачено законом” [10].

Отже, визначаючи специфіку взаємозв'язку громадянського суспільства і соціальної, правової держави, під громадянським суспільством ми насамперед розуміємо структуру недержавних самоорганізованих груп, які, за визначенням Ф. Шміттєра, мають такі чотири ознаки: 1) повинні планувати та реалізовувати колективні акції щодо захисту чи досягнення своїх інтересів; 2) є незалежні і від органів державної влади, і від приватних корпоративних об'єднань; 3) не прагнуть підмінити державні структури, захопити державну владу; 4) завжди згодні діяти в межах легітимно встановлених законом політико-правових норм [11, с. 16].

У будь-якому суспільстві має бути вільна співпраця між усіма секторами: державним, недержавним, підприємницьким та науковим, оскільки пов'язаний із цим діалог створює всім секторам можливість для конструктивного розвитку демократії та політико-правових засад соціальної, правової держави. Ч. Вайз пропонує розглядати цю структуру самоорганізованих груп, що утворюють найважливішу ознаку громадянського суспільства, як реально діючу систему неурядових організацій. Останні є неприбутковими, покликаними надавати соціальні послуги або представляти конкретні інтереси в суспільстві. Неурядові організації зазвичай, як зазначає Ч. Вайз [12], мають невеликий апарат, що нерідко складається з добровольців, та незначний поточний бюджет. Їхні кошти, як правило, утворюються з пожертвувань приватних осіб та компаній. Хоча неурядові організації, за своїм визначенням, діють незалежно від уряду, але зазвичай вони широко застосовують практику конструктивної співпраці з урядом.

Усі теоретичні здобутки західної науки щодо правового та соціального забезпечення державою вільної діяльності основних інститутів громадянського суспільства в українських умовах мають зазнати певного коригування. Це зумовлено насамперед специфікою історико-правового та політичного розвитку України. Політична організація нашого суспільства тривалий час не забезпечувала правового задоволення інтересів громадянського суспільства та окремо взятих громадян. Що ж до сучасної ситуації, то реально в Україні існує не соціальна, правова держава, а “механістична демократія”, яка діє за принципом “все купується і все продається”. Тому треба пройти через надзвичайно важливе і відповідальне випробування зрілості української державності, а саме – розбудову соціальної, правової держави. Для цього необхідна організація управлінських структур, які абсолютно не залежать від політичної боротьби і діяльність яких повинна бути спрямована на забезпечення та захист інтересів громадянського суспільства. Ці структури повинні надавати допомогу інститутам громадянського суспільства, знаходити з ними компроміси, щоб запобігти виникненню суспільних потрясінь. Хоча, згідно із засадничими принципами юридичної науки, розвиток будь-якого суспільства і будь-якої держави завжди супроводжується суперечностями, однак політико-правова концепція соціальної, правової держави передбачає, що остання бере на себе обов'язок нагляду за тим, щоб боротьба інтересів, навіть усередині самого громадянського суспільства, завжди відбувалася в цивілізованих рамках правового життя, які визначають автономію й абсолютну цінність кожної окремої людини.

Компонентом успішної розбудови в Україні соціальної, правової держави є увага до проблем

громадянського суспільства. Адже воно розуміється не як сфера панування приватних інтересів, а як вся сукупність суспільних відносин, що перебувають поза компетенцією держави. Для громадянського суспільства характерна не лише наявність приватних, індивідуальних чи групових інтересів, а й здатність до саморегулювання, готовність і бажання підпорядковувати власні інтереси загальним. Державна влада у громадянському суспільстві – це не примус, а загальна воля, властива будь-якій спільноті і яка може зобов'язувати вільну людину до чогось, підпорядковувати її собі [13, с. 57]. З огляду на це приватна власність та визнання приватного інтересу не завжди і не обов'язково стають чільними у становленні громадянського суспільства.

Ще один важливий висновок, який випливає з аналізу взаємозв'язку між суспільством та соціальною, правовою державою в ході їхньої взаємодії з громадянським суспільством, полягає в тому, що критерій загального блага, проголошений соціальною державою, по суті, є невіддільною складовою частиною поняття правової держави, оскільки остання повинна піклуватися не просто про захист прав та свобод особи, розвиток ринку та приватної власності, а й про виховання громадянського світогляду. Правова держава завжди опікується і справедливістю, що набуває втілення в соціальних функціях держави. У зв'язку з цим достатньо пригадати бодай одне з програмних положень німецької соціал-демократії про нерозривну єдність між соціальною державою, правовою державою, громадянським суспільством та демократією: ні демократія, ні дотримання прав людини не забезпечені доти, доки вони не підкріплені соціальним добробутом та прагненням до реалізації суспільної справедливості.

Адже ставлячи за мету побудову соціальної, правової держави, ми наражаємося на небезпеку, що кожен тлумачитиме цей термін на власний розсуд, виходячи не з історичної доцільності і світового політико-правового досвіду, а з партійних чи навіть популістських інтересів. Неузгодженість дій і позицій різних гілок державної влади в Україні, як зазначають В. Тацій та В. Тодика [14, с. 34], а іноді відверто конфронтаційний стиль взаємовідносин між ними зумовлений значною мірою відсутністю чіткої концепції реформування суспільства, невизначеністю до кінця внутрішніх і зовнішніх пріоритетів у державотворенні, хаотичністю реформування правової системи.

Висновки. Взаємодія, взаємовплив і взаємозв'язок демократичної, правової, соціальної держави і громадянського суспільства відбувається безперервно, оскільки вони становлять цілісний організм, хоча громадянське суспільство як категорія логічно й історично передує соціальній державі, але не породжує її автоматично. Одного разу виникнувши, соціальна держава активно перетворює громадянське суспільство на новій соціальній основі, хоча і позбавляє її деякої спонтанності, але не може позбавити інституційної незалежності, тому що це не дозволяє демократична і правова природа соціальної держави.

В Україні все ще гостро стоїть проблема взаємодії і розбудови взаємозв'язку соціальної, правової держави та громадянського суспільства. Ці процеси перш за все викликають глибинну необхідність проведення відповідних змістовних політико-правових досліджень, які дали б змогу реформувати відносини влади, систему законодавства та державні механізми на змістовній науково-теоретичній основі. Проблема формування громадянського суспільства, гарантування діяльності його основних інститутів заслуговує на особливу увагу у загальному контексті дослідження соціальної, правової держави. На відміну від загального розуміння суспільства громадянське суспільство покликане гарантувати, забезпечувати та захищати основні права і свободи своїх членів. Сама ж процедура захисту реалізується завдяки створеній соціальною, правовою державою нормативно-законодавчої бази, що визначає права й обов'язки держави щодо громадянського суспільства загалом, його основних інститутів та окремих громадян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стукалов А. В. *Сучасна соціальна держава як результат історичного розвитку концепту ідеальної держави Платона* / А. В. Стукалов // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2016. - № 1. – С. 127–138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_13.
2. Дегтяр А. О. *Соціальна держава в ситуації сучасних викликів та місце в ній філантропії* / А. О. Дегтяр//

Публічне урядування. – 2016. – № 3. – С. 50–59. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm> 2016 3 7. 3. Новгородцев П. И. *Право на достойное человеческое существование* / П. И. Новгородцев // *Сочинения*. – Москва, 1995. – 480 с. 4. Рябов С. Г. *Політологічна теорія держави* / С. Г. Рябов. – К.: Тандем, 1996. – 240 с. 5. Геллнер Э. *Условия свободы: Гражданское общество и его исторические суперники* / Эрнест Геллнер; пер. М. Б. Гнедовского; ред. Б. Макаренко. – Москва: Москов. шк. полит. исслед., 2004. – 240 с. – (Библиотека Москов. шк. полит. исслед.). 6. Речицкий В. В. *Конституционализм: Украинский опыт* / В. В. Речицкий. – Харьков: Фолио, 1998. – 160 с. 7. Заєць А. П. *Правова держава в контексті новітнього українського досвіду* / Анатолій Павлович Заєць. – К.: Парламент. вид-во, 1999. – 245 с. 8. Павленко Р. *Динаміки громадянського суспільства в Україні* / Р. Павленко, С. Рябов // *Нова політика*. – 1996. – № 5. – С. 16–26. 9. Кириченко С. О. *Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави* / Сергій Олександрович Кириченко. – К.: Логос, 1999. – 84 с. 10. Безродна В. І. *Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у контексті модернізації* / В. І. Безродна // *Держава і право. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. – К., 2002. – Вип. 17. – С. 481–484. 11. Шмиттер Ф. *Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии* / Ф. Шмиттер // *Полис. Политические исследования: научный и культурно-просветительский журнал / Рос. акад. наук*. – 1996. – № 5. – С. 16–27. 12. Вайз Ч. *Чиновництво під парламентським контролем* / Ч. Вайз // *Вісн. Програми сприяння парламентові України*. – 1996. – 2 черв. – С. 2–4. 13. Сувайдан Х. *Соціальна держава: структура та логіка поняття* / Хумуд Сувайдан // *Філософські обрії*. – 2001. – № 6. – С. 49–60. 14. Тацій В. *Функціонування державної влади в аспекті конфліктології* / В. Тацій, Ю. Тодика // *Право України*. – 1997. – № 8. – С. 29–35.

REFERENCES

1. Stukalov A. V. *Suchasna sotsial'na derzhava yak rezul'tat istorychnoho rozvytku kontseptu ideal'noyi derzhavy Platona*. [The modern welfare state as a result of the historical development of the concept of the ideal state Plato]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. 2016, Vol.1, pp. 127 -138.
2. Dyehtyar A.O. *Sotsial'na derzhava v sytuatsiyi suchasnykh vyklykiv ta mistse v niy filantropiyi*. [The welfare state in a situation of current challenges and place of philanthropy]. *Publichne uryaduvannya*. 2016, Vol. 3, pp.50–59.
3. Novgorodcev P. I. *Pravo na dostojnoe chelovechesкое sushhestvovanie*. *Sochinenija*. [The right to a decent human existence]. Moscow, 1995. 480 p.
4. Ryabov S. H. *Politolohichna teoriya derzhavy*. [Political scientists state theory]. Kiev, “Tandem” Publ., 1996. 240 p.
5. Gellner Je. *Uslovija svobody : Grazhdanskoe obshhestvo i ego istoricheskie superniki*. [Terms of Freedom: Civil society and its historical rivals]. – Moscow, 2004. 240 p.
6. Rechic'kij V. V. *Konstitucionalizm : Ukrainskij opyt*. [Constitutionalism: Ukrainian experience],– Kharkov, “Folio”Publ. , 1998.160 p.
7. Zayets' A. P. *Pravova derzhava v konteksti novitn'oho ukrayins'koho dosvidu*. [The rule of law in the context of modern Ukrainian experience], Kiev,“Parlament” Publ. , 1999. 245 p.
8. Pavlenko R. *Dynamika hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini*. [The dynamics of civil society in Ukraine]. *Nova polityka*. 1996, Vol.5, pp. 16-26.
9. Kyrychenko S. O. *Shlyakhy formuvannya hromadyans'koho suspil'stva i pravovoyi derzhavy*. [Ways of formation of civil society and rule of law] . Kiev,“Lohos” Publ., 1999. 84 p.
10. Bezrodna V. I. *Osoblyvosti stanovlennya hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini u konteksti modernizatsiyi*. [Features of civil society in Ukraine in the context of modernization]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky. In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny*. Kiev, 2002, Vol. 17, pp. 481–484.
11. Shmitter F. *Razмышlenija o grazhdanskom obshhestve i konsolidacii demokratii*. [Reflections on civil society and the consolidation of democracy]. *Polis. Politicheskie issledovanija: nauchnyj i kul'turno-prosvetitel'skij zhurnal. Ros. akad. nauk*. 1996, Vol. 5, pp. 16–27.
12. Vayz Ch. *Chynovnytstvo pid parlaments'kym kontrolem*. [The bureaucracy under parliamentary control]. *Visn. Prohramy spryannya parlamentovi Ukrayiny*. 02.06.1996, pp. 2–4.
13. Suvaydan Kh. *Sotsial'na derzhava: struktura ta lohika ponyattya*. [The welfare state, structure and logic concepts]. *Filosofs'ki obriyi*. 2001, Vol. 6, pp. 49–60.
14. Tatsiy V. *Funktsionuvannya derzhavnoyi vlady v aspekti konfliktolohiyi*. [The functioning of the government in terms of ConflictPravo Ukrayiny]. *Pravo Ukrayiny*. 1997, Vol. 8, pp. 29–35.